

Физикалық шынығыулар хэм хәрекетли ойындар менен турақлы шынығыулар дегендеги булшық етлерди ғана емес, жүректеги булшық етлерди де бекемлейди. Көп шұғылланған адамның жүрек булшық етлери хәр қысқарғанында шұғылланбаған адамның жүрек булшық етлерине салыстырғанда артерияларға көбірек қанды жөнелтеди. Балалық шақларынан аз хәрекетте болған адамлардың жүрек-қан тамыр системасы барқулла эззи болады хэм физикалық жүклерди қыйыншылық пенен көтереди. Хәрекетли ойындар әсиресе, таза хаўада ойналса, дем алыу системасына унамлы тәсир көрсетеди. Физикалық жүк артыуы менен бала организми көбірек кислород талап етеди хэм бала тезирек хэм тереңирек дем ала баслайды, нәтийжеде, көкирек бослығы хэм өкпелердин көлемі артып, қабырға арасы булшық етлери хэм диафрагманың күшли болуын тәмийинлейди. Усы жерде дем алыудың дурыс ретлестірилиўине айрықша итибар беріу зәрүр, яғный дем алыудың даўамлылығы дем шығарыудың даўамлылығынан аз болуы керек. Әдетте кем хәрекетли адамлар хеш қашан көкирегін толтырып дем ала алмайды, яғный хаўа менен тек өкпелердин ортаңғы бөлими ғана толып үлгереді хэм дем шығып кетеди. Бундай халда өкпелердин жоқарғы бөлими жетерли ислемейди, нәтийжеде, дурыс хаўа алмасыу болмағанылығы себепли түрли өкпе кеселликлерине шалыныу мүмкиншилиги артады.

Жоқарыда айтылғанындай хәрекетли ойындар хэм турақлы өткерилип туратуғын физикалық шынығыулар ас синириу функциясын жақсыйлайды хэм зат алмасыу процесслерин жеделлестиреди, нәтийжеде, белоклар, майлар хэм углеводлар организмге жақсы сорылып, сүйеклердеги хэм клеткалар арасындағы суйықлықлардағы минерал затлар алмасыуы тезлеседи.

Хәрекетли ойындар тәсиринде қан айланысының тезлесиуі есабынан нерв клеткалары көбірек азықлық затларды, кислородты алады, нәтийжеде жақсы раўажланады хэм өз функциясын жақсы атқарады. Хәрекетлер координациясын жақсы ийелеген адам физикалық жумыстың жаңа хэм қыйын элементлерин аңсат өзлестире алады. Хәрекетли ойындар менен үзликсиз шұғылланыу баланың қысқа ўақытта бир қатар хәрекетлерди орындауға уқыпшылығын хэм өзін услап билиуин жетилестиреди. Бул көнликпелер бала ушын спортта да, мийнет етиўинде де оғада зәрүр.

Физикалық тәрбия оқытушылары пүткил оқыу жылы даўамында балалардың ақыл ойының искерлигиниң турақлылығын тәмийинлеуға айрықша итибар беріу керек,

Әдебиятлар

1. Коц Я.М. Спортивная физиология. Учебник для институтов физической культуры. Физкультура и спорт. -Москва: 1998.
2. Шылманов П. Каракалпакские подвижные игры. // «Физкультура в школе». -Москва: 1973, №6.

Мақола мактаб ёшидаги болаларнинг жисмоний ривожлантирилиши масалаларига боғишланган. Унда жисмоний машқлар ва харакатларнинг доимий олиб борилиши баркамол авлоднинг навқирон ривожланишида ижодий таъсир эканлиги борасида асосли айтилган ва уларнинг узлуксиз олиб борилиши шартлари ва услублари кўрсатилган. Шунингдек, Қорақалпоқ халқининг миллий харакатли ўйини «Қашарман топ»нинг соғломлаштиришдаги катта аҳамияти ва унинг оммалаштирилиши ҳақида ижодий фикрлар юритилган.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются вопросы физиологического развития детей школьного возраста под влиянием физических упражнений и подвижных игр. В статье особое внимание уделяется каракалпакской народной подвижной игре «Кашарман топ» как игре обеспечивающей физиологическое развитие детей.

SUMMARY

The article deals with the problems of physiological development of children of school age and the influence of physiological training and out door games. The article gives a proper attention to the Karakalpak national outdoor game "Qasharman top" as a game insuring physiological development of children.

ӨСПИРИМЛЕР АРАСЫНДА СУИЦИДАЛ ХӘРЕКЕТЛЕРДИҢ СОЦИАЛ - ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ӨЗГЕШЕЛИКЛЕРИ

Э.Султбаева - психолог

Қарақалпақстан Республикасы ХБХҚТ хэм ОҚАИ

Таянч сўзлар: психологик кризис, ўсмирлар, девиант хулқ, суицид, суицидал харакатлар, психик ҳолатлар, намойишкорона, аффектли, хақиқий, мактаб психолог.

Ключевые слова: психологический кризис, подростки, девиантное поведение, суицид, суицидальное поведение, психическое состояние, демонстративный, аффективный, истинный, школьный психолог.

Key words: psychological crisis, teens, deviant behavior, suicide, suicidal behavior, psychiatric state, demonstrative, affective, true, school psychologist.

Кейинги ўақытларда халықтың көпшилиқ қатламларын да өзін кемириўи ис-хәрекетлер күшиниң көбейип кетиўиниң де гүўасы боламыз. Бул бағдар бойынша улыўма статистикалық мағлұматларға итибарымызды қаратамыз. Дүнья жүзлик денсаўлықты сақлау шөлкеминиң атап өтиўинше, соңғы 45 жыл ишинде өз жанына қастыянлық етиў 60%ға өскенлиги мәлим. Суицид халатларының тарқалыуы бойынша раўажланған мәмлекетлер, яғный биринши орында Шығыс Европа, Кубла Корея, Япония мәмлекетлери жетекшилиқ етеди [1].

яғный, бала организминиң мүмкиншиликлерин туўры есапка алып ақыл мийнети менен физикалық шынығыуларды хэм хәрекетли ойындарды гезеклестирип, кесте дүзиуи хэм оның сақланыуын қатаң тәмийин етиўи зәрүр болады. Бундай ақыл мийнети хэм физикалық мийнетти дурыс гезеклестиріу баланың шаршауының алдын алып, оның мийнет етиўи уқыпшылығын арттырады. Мәселен, сабақлар даўамында бала ақыл мийнети менен шұғылланып, шаршайды, ең жақсы шаршауды шығаратуғын хэм ақыл мийнетине болған уқыпшылықты арттыратуғын усыл – таза хаўада хәрекетли ойындарды ойнау, яки пияда сейил етиў болып есапланады. Сонлықтан, узак даўам еткен сабақлардан соң физикалық тәрбия сабағында балалардың жас өзгешеликлерине сәйкес хәрекетли ойындарды таңлап, шөлкемлестирип, өткеріу максетке муўапық болады.

Баланың физикалық раўажланыуында хэм ақыл мийнетине уқыпшылықты турақлы сақлап қалыуа қарақалпақ халқының миллий хәрекетли ойындарынан «Қашарман топ»ты мысал ретинде келтирсек болады. «Қашарман топ» ойынының тарийхый дереклери ҳаққында П.Шылмановтың [2] мийнетлеринде келтириледи хэм ойынды оқыу бағдарламасына киргизиў бойынша усыныслар берилген.

Бул ойын мектеп жасындағы балалар арасында кең тарқалған хэм балалар бул ойынды үлкен қызығыушылық пенен ойнайды. «Қашарман топ» ойыны командалық ойын болып есапланады хэм ол хәрекетлериниң хәр түрлигиниң байлығы, ойыншылардың түрлише халатларда ойнау мүмкинлигин тәмийинлеуи менен балаларда үлкен қызығыушылық оятады. Ойынның баланың физиологиялық раўажланыуына тәсири жуўырыу, топты ылақтырыу, топты таяқ жәрдеминде узатыу, ушып баратырған топты қақшып алыу, өзіне қарай ылақтырылған топтан жуўырып баратырып тийип кетиўинен сақланыу сыяқлы хәрекетлер көп түрлигиниң гезек пенен алмасып турыуы, бириншиден, узак ўақыт ойналса да балаларды зериктирмейди, екиншиден, балалардың булшық етлериниң раўажланыуына туўрыдан-туўры тәсир етеди, үшіншиден, балалардың шаққанлығын, шыдамлылығын, епшиллигин арттырады. Мысалы, қарама-қарсы команда тәрәпке қарай топтан қорғанып тез жуўырыу жүрек булшық етлерин, аяқлар, қоллар булшық етлерин раўажландырыу менен бирге дем алыу системасын да жақсы раўажландырады. Ойын ойыншылардан оғада дыққатлы, сергек болыуды талап етеди, бул әлбетте, нерв системасының жақсы раўажланыуына унамлы тәсирин тийгизеди.

Әдебиятлар

1. Коц Я.М. Спортивная физиология. Учебник для институтов физической культуры. Физкультура и спорт. -Москва: 1998.
2. Шылманов П. Каракалпакские подвижные игры. // «Физкультура в школе». -Москва: 1973, №6.

РЕЗЮМЕ

Мақола мактаб ёшидаги болаларнинг жисмоний ривожлантирилиши масалаларига боғишланган. Унда жисмоний машқлар ва харакатларнинг доимий олиб борилиши баркамол авлоднинг навқирон ривожланишида ижодий таъсир эканлиги борасида асосли айтилган ва уларнинг узлуксиз олиб борилиши шартлари ва услублари кўрсатилган. Шунингдек, Қорақалпоқ халқининг миллий харакатли ўйини «Қашарман топ»нинг соғломлаштиришдаги катта аҳамияти ва унинг оммалаштирилиши ҳақида ижодий фикрлар юритилган.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются вопросы физиологического развития детей школьного возраста под влиянием физических упражнений и подвижных игр. В статье особое внимание уделяется каракалпакской народной подвижной игре «Кашарман топ» как игре обеспечивающей физиологическое развитие детей.

SUMMARY

The article deals with the problems of physiological development of children of school age and the influence of physiological training and out door games. The article gives a proper attention to the Karakalpak national outdoor game "Qasharman top" as a game insuring physiological development of children.

ӨСПИРИМЛЕР АРАСЫНДА СУИЦИДАЛ ХӘРЕКЕТЛЕРДИҢ СОЦИАЛ - ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ӨЗГЕШЕЛИКЛЕРИ

Э.Султбаева - психолог

Қарақалпақстан Республикасы ХБХҚТ хэм ОҚАИ

Таянч сўзлар: психологик кризис, ўсмирлар, девиант хулқ, суицид, суицидал харакатлар, психик ҳолатлар, намойишкорона, аффектли, хақиқий, мактаб психолог.

Ключевые слова: психологический кризис, подростки, девиантное поведение, суицид, суицидальное поведение, психическое состояние, демонстративный, аффективный, истинный, школьный психолог.

Key words: psychological crisis, teens, deviant behavior, suicide, suicidal behavior, psychiatric state, demonstrative, affective, true, school psychologist.

Бүгинги күнде педагог-психологлардың мағлұматлар ағымы үзликсиз коммуникациялық тармақлардан узатылып атырған бир дәўирде кәуипсизликти тәмийинлеу, корқыулар, унамсыз акыбетлердин алдын алыуды ўазыйпамыз деп билемиз. Сол себепли, оқыўшы жасларымыздың жедел мийнет етиўи ушын ең дөслепп руўхый саламатлығын сақлау хэм бекемлеу, яғный руўхый – психикалық кеселликлердин алдын алыудың мазмун менен мәнисин түсинип барыўымыз тийис.

Жанына қастыянлық етиў - өлиў максетинде билип турып өзіне зыян жеткизиу. Хәзирги күнге шекем 15-44

жаслар арасында «суицид», яғный өз жанына қастыянлык этиўдин үш түрдеги себеплери анықланған. Бундай иске қол урғанлар, әдетте, руўхый жақтан күшлi азапланып атырған хэм стресс жағдайында болып, өз машқалаларын еркин шешсе алмағанлар болады. Көплеген психологлардың атап өтиўинше, этираптағылардың түсинбеўи, жалғызлык, меҳир-мухаббаттың жетиспеўшилиги сыяқлы себеплерге барып тириледи [2].

Дүнья жүзлик денсаўлықты саклаў шөлкеминин мағлыўматларына қарағанда өз жанына қастыянлык этиўдин 800 ден аслам себеплери бар екен, олардан ең көп ушырайтуғынлары:

- 36% - белгисиз себеплер менен;
- 19% - жазадан қорқыў;
- 18% - руўхый кеширмелер;
- 18% - турмыс, үй машқалалары;
- 6% - сезимлерге берилиў;
- 3% - пул, мал-мүлкти жоғалтыў;

Тилекке қарсы, турмыстың айырым қыйын жағдайларында инсан машқалаларды қалай шешиўди де, бул машқалаларды қалай сапластырыўды да билмей, ойланып қалады [3]. «Адам болмағанында – машқала да болмас еди», «мен болмағанымда – машқала да болмас еди» - деген ойдағы инсанлар турмыстың қыйын жағдайларында суицидти таңлаў дурыс шешим деп есаплайды.

Адамзат тарийхында өз жанына қастыянлык этиў машқалалары хәр қыйлы баҳаланып келинген болып, фило-софиялык, диний, ҳуқықый көзқарасларда өз жанына қастыянлык этиў кескин қараланып, жынаятшылык деп белгиленеди.

«Суицид» термини биринши мәртебе илимге итальян психологы Р.Дзэз тәрепинен 1947-жылы киргизилген болып ол «өзин-өзи өлтириў хәркети» мәнисин аңлатады. Усы күнге шекем бул машқалаға деген қызығыўшылык хәрдайым болып келген. Бирақ өзин-өзи өлтириў машқаласы хәр жылы глобал характерге ийе болса, суицид хәркети инсанның өмирдеги айырым кризисли жағдайдан қашыўдағы урыныслары болып қалмақта [1].

Хәзирги ўақытта және бир илимның суицидология бағдары раўажланған болып, социология, психология, деография, медицина, психиатрия менен байланыслы халда инсанлардың бул хәркети ислеўге болған қызығыў себеплерин, оның жеке өзгешеликлерин хэм оларда жасаўға тосқынлык этип атырған факторларды үйренеди.

Суицидаль хәркет инсанның саналы түрде өзін қурбан этиўди қәлеўи менен характерленеди. Хәр қандай мақсети - өлим, мотив (себеп) психикалык жаракатларды өзгертиў яғный, машқаланы бир жақлы этиў ушын өз ықтыяры менен өмирден кетиў.

Суицид (инглис тилинде suicide - өзін-өзи өлтириў) – саналы түрде инсанның өмирде алған өткир психикалык жаракатлар тәсиринде өз өмири хакқындағы қыялын жоғалтыў. Өзин-өзи өлтириў – жедел жәмийетте жасаўдан жәмийетлик-пассив түрде бас тартыўдың ақырғы белгиси [1].

Суицидтиң психоэмоциональ халаты инсанға жеке аўыр турмысындағы шаршаўларға, өмирдеги қыйын жағдайларға көнлиге алмаў, мүтәжликлерге байланыслы, надурыс тәрбия хэм өзін шетлестиріўге болған жәрдем белгилерине ериседи [2].

Суицид – бул топланған психологиялык кризистин шешим усылы деп есапланады. Өз жанына қастыянлык этиў ишки хэм сыртқы жедел халдағы өз өмирин қурбан этиўге болған хәркет.

Ишки жедел суицидаль хәркет алдын-ала диагностика етилсе, бул истен жеркениў арқалы реже әмелге аспаўы мүмкин.

Ишки суицидаль хәркети төмендегисе болады:

Ишки кеширмелер – қандай да бир шийеленискен жағдайлардан, ямаса психикалык жаракат халатынан кейин мәселеге шешим таба алмастан өз өмириниң қадирин түсинбегенлигинен келип шығады; *Пассивлик суицидаль ойлар*: өлим темасына тийисли фантазиялар, бирақ жанынан айырылыў темасында емес, («уйқылап қалып оянбаў», «егер маған бир нәрсе болса, өлер едим»).

Суицидаль шешим: тәўекелшилик компонентке ой-пикирлер қосылып кетеди хэм инсанды сол исти орынлаўға ийтермелейди.

Өз жанына қастыянлык этиў хакқындағы ой-пикирлер хэм оны әмелге асырыўға болған урыныўлар дәўири суицид алды (пресуицид) дәўири деп аталады, оның ұзақ ўақыт даўам ететуғын минутлар менен есапланатуғын (өткир пре-

суицид), ямаса айлар даўамында қайтарылыўына қарап (хроник пессуцид) деп ажыратылады. Өткир суицид алды халатларда хеш қандай басқышларсыз тез арада өз жанына қастыянлык этиў хәркети хэм бейимлилиги тез көзге тасланады [5].

Өз жанына қастыянлык этиўдин сыртқы ашық белгилерине төмендегилер киреди:

Өз жанына қастыянлык этиўге урыныўлар соңы өлим менен жуўмақланбайтуғын, бирақ өз өмиринен айырылыў мақсетиндеги хәркети;

Өз жанына қастыянлык этиў хәркети – бул жағдайда жасаўдың мүмкиншилиги болмаған ойлары өз жанына қастыянлык этиўдин нәтийжеси инсанның өзін-өзи өлтириўи хәркет пенен жуўмақланады.

Әдебиетларда ушырасатуғын суицидаль хәркетилердин 3 түрин көрип шығамыз:

1. *демонстративлик*;
2. *аффектли*;
3. *хақыйқый*.

Демонстративлик хәркети – бул басқалар оны қутқарады деп есаплап, өз жанына қастыянлык этиўдин бир көриниси. Бундағы барлық хәркетилер өзгелердин дыққатын өзине қаратыў, өзине деген қызығыўшылык оятыў, басқалардың аянышлы сезимин оятыў, тилеклес болыў, аўыр қылмыс ислеп болып жазадан қашыў, ашыўланғаны ушын өш алыў, ашыўланған адамын айыптаў болып есапланады.

Бир 16 жасар қыз парацетамол хэм аспириннен бир неше таблетка қабыл еткен. Оның айтыўынша буның себеби анасы бир жигит пенен досласыўына қарсы болған хэм оны түсиниўди қәлемеген. Қыздың айтыўына қарағанда бул хәркети соңы емлеўханаға түсиў менен тамамланады деп ойламаған.

Аффектли суицидаль хәркети – бунда барлық хәркетилер жоқары аффект халатында әмелге асырылатуғынлығы менен характерленеди. Аффект халатындағы суицидаль хәркетилер сахналастырылған (спектакль) түринде болыўы мүмкин, сондай-ақ, хақыйқый ниетлер де болыўы мүмкин.

Бир күни 14 жасар қыз әкесиниң өгей анасы менен жасап атырған жайына келип, әкесин үйге қайтарыўға хәркет етеди, егер қайтпаса сол гезде вена тамырын кесетуғынын хэм өзін өлтиретуғынын айтады. Өгей анасы болса қызға пышақ ұслатып, хәзир-ақ бул исти қылыўы мүмкинлигин айтады. Қыз дәрхал пышақты алып өзиниң иеп қолын бир неше мәртебе кеседи.

Хақыйқый түрдеги суицидаль хәркети – ұзақ ўақытлар пухта ойланған, анық бир мақсетке қаратылған болады. Өспирим бул хәркетилерди әмелге асырыўдан алдын, бул истиң қәуипсизлигин ойлап қояды.

Мысал ушын: Бир үйде есикти иштен қулып, 12 жасар еки бала бир жипке асылып өлген. Бул өлимде хеш қандай зорлық болмаған. Бул балалар үйинде хәрдайым жалғыз қалатуғын, ата-анасы спиртли ишимликлерди көп ишип, тез-тезден қыдырып кететуғын, қонал қатнасықта болған. Булар үйдеги қолайсыз шараятлардың пайда болыўы хэм ата-ананың қадағалаўынның болмаўынан дерек береді. Туўылғаннан берли балалар ата-анасының меҳирине тоймаған. Балалар өлими алдындағы хатында ата-анасынан кишкене үкелерине ғамхорлық этиўлерин, оларға жақсы билим бериўин хэм олардың келешегиниң жақсы болыўын тәмийинлеп бериўин илтимас этип жазып қалдырған. Себеби, булардың хеш бири өзлерине жетиспегенлиги хакқында айтып, өзлериниң бул қылықларынан кеширим сораған хэм «ол дүньяда» оларға жақсы болатуғынына исендирген [4].

Республикамызда балалар суициди бойынша алып барылған педагогикалык изертлеўлердин көрсетиўинше педагоглар, ата-аналар хэм басқа қәнигелер суицидаль мине-қулықлардың түрлери хакқында жетерли мағлыўматқа ийе емес. Өз ўақтында көрсетилген психологиялык жәрдем, өспиримлерди турмыстың хәр қандай жағдайларына таярлаў бундай унамсыз халатлардың алдын алған болар еди [6].

Сол себепли билимлендириў мәкемелеринде социаллык-психологиялык орталықты, психологиялык қәуипсизлик системасын жаратыў әҳмийетли. Билимлендириў мәкемеси тийкарғы профилактика системасына айланыўы шәрт, яғный бир ўақыттың өзінде оқыўшы шахсының машқалаларын шешіўге жәрдем бериўи керек. Күшлi таярлыққа ийе оқытыўшы, әсиресе мектеп психологы, баланың мине-қулықның бузылыўларының алдын алыўда тийкарғы рольге ийе болыўы мүмкин.

Билимлендириў системасындағы суицид машқаласының алдын алыўдың шешими кадрлар мәселесине байланыслы, биринши гезекте мектеп психологы, оқытыўшы хэм тәрби-

яшыны таярлау керек. Педагогика, психология, медицинаға оқыўшынын машкаласының алдын алыў ҳәм оны коррекци-
тийисли қосымша таярлықлар суицидаль ҳәрекетке ийе ялаўды шеберлик пенен шешиўге жәрдем береді.

Әдебиятлар

1. Амбрумова А.Г., Тихоненко В.А. Суицид как феномен социально – психологической дезадаптации личности. Актуальные проблемы суицидологии. -М.: 1998, -С. 6-28.
2. Асадов Ю., Мусурманов Р. «Ўсмирлар девиант хатти-ҳаракатининг ижтимоий – психологик ҳусусиятлари. -Тошкент: 2011, 16-23-б.
3. Ғозиев Э.Ғ. Умумий психология. -Т.: Университет, 2002.
4. Жезлова Л.Я. К вопросу о самоубийствах у детей и подростков. Актуальные проблемы суицидологии: Сб. статей / отв. Ред. А.А. Портнов. - М.: 1998.
5. Нечипоренко В.В. Некоторые аспекты суицидального поведения у акцентуированных личностей в юношеском возрасте. Саморазрушающее поведение у подростков. Сб.науч. трудов. -Л.: 1991, -С. 36-40.
6. Осипова А.А. Справочник психолога по работе в кризисных ситуациях. – Ростов: «Феникс», 2005. –С. 382-302.

РЕЗЮМЕ

Ушбу мақолада ўсмирлар орасидаги суицидаль ҳолатларнинг пайдо бўлиш сабаблари ва суицидаль ҳаракатларнинг турлари (демонстратив, аффектив, ҳақиқий), таъки ва ички суицидаль ҳаракатларнинг мазмуни ва таълим тизимидаги ҳодимларнинг бундай ҳолатларни ечиш бўйича зарур билим ва маълумотга эга бўлишининг аҳамияти ҳақида маълумотлар берилган.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются причины возникновения среди подростков суицидальных инцидентов, приводится информация о видах поведения (демонстративное, аффективное, истинное), в том числе внутренних и внешних суицидальных поведениях. Рекомендуется решение этих проблем с помощью кадров осведомлённых необходимыми знаниями и работающих в структуре системы образования.

SUMMARY

The article deals with the information about the reasons of suicidal incidences among teenagers and the kinds of behavior (demonstrative, affective, true), including internal and external suicidal behavior. It is recommended to solve such problems by qualified personnel having necessary knowledge and working in the sphere of education system.

ТАЛАБАЛАРДА ИЖТИМОЙ ФАОЛЛИКНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ МОҲИЯТИ ВА ФУНКЦИЯЛАРИ

М.Қ.Раҳманова - *катта илмий ҳодим изланувчи*

Ўзбекистон миллий университети

Таянч сўзлар: ижтимоий фаоллик, моҳият, зарурият, долзарб, ўйин, муаммо, функция, кўникма.

Ключевые слова: социальная активность, сущность, смысловое значение, функция, игра, проблема, процесс педагогического образования.

Key words: social activity, semantic value, function game, problem, process of pedagogical education.

Мамлакатимиз таълим тизимининг ҳозирги босқичида юксак малакали, ижтимоий ахлоқли ва фаол мутахассисларни тайёрлаш асосий вазифалардан ҳисобланади. Жамиятимиз ривожига мукаммал таълим-тарбия олган ёш авлоднинг вояга етказиши тақозо этмоқда. Шу маънода талабаларда ижтимоий фаолликни шакллантириш ва бу ишни оқилона амалга ошириш долзарб вазифалар сирасига кирилади. Бу масала бир неча заруриятлар билан белгиланади:

биринчидан, шахсда ижтимоий фаолликни ёшлиқдан шакллантириш;

иккинчидан, бу ишни дастлабки "босқичда мақсадли амалга ошириш самарали ҳисобланиши;

учинчидан, бунинг учун педагог муайян малака, кўникма ва маҳоратга эга бўлиши керак.

Миллий ва жаҳон педагогикаси тажрибасига кўра, шахсда ижтимоий фаоллик кўникмаларини шакллантиришда оила ва таълим муассасаси муҳим ўрин тутуши назарий ва амалий жиҳатдан исботланган. Айни пайтда, оила ва таълим муассасаларида амалга ошириладиган вазифа ижтимоийлаштириш характерида бўлишини таъкидлаш жоиз. Қизиқтирадиган муаммо эса, талабада ижтимоий фаоллик кўникмаларини шакллантиришда.

Талабаларда ижтимоий фаоллик кўникмаларини шакллантириш ижтимоий ва педагогик аҳамиятга эга. Бугунги талаба компьютер, мобил алоқа воситаси каби техник имкониятлардан фаол фойдаланмоқда. Бу техник воситалар талабаларнинг онгини жалғитувчи ахборотларнинг кўпчилиги натижасида ёш авлоднинг билимли, доно, ақлли ва мақсад-муддаоли бўлиб вояга етиши эҳтиёжи туғилмоқда. Бу омиллар талабаларда таълим ва тарбиянинг уйғунлиги воситасида ижтимоий фаоллик кўникмаларини шакллантириш тақозо этади. Шу жиҳатдан ижтимоий фаоллик ижтимоийлаштиришдан кейинги босқич бўлиб, у муайян билим ва кўникма ҳосиласидир.

Мазкур ёндашувимизга кўра, шахснинг ижтимоий фаоллик кўникмаси пойдеворини бошланғич таълимда қўйиш ва кейинги таълим босқичларида уни ривожлантириб бориш мақсадга мувофиқ бўлади.

Ижтимоий фаоллик кенг қамровли тушунча бўлиб, унинг негизини ҳаётий билим, дунёқараш ва ахлоққа эга бўлиш ҳамда фаолият ва ҳаётга тайёргилишни ташкил қилади. Бунда ҳаётий билим - дунёқараш ва мустакил фикрнинг шаклланишига асос бўлувчи билимлар мажмуини, дунёқараш - олам, борлик ва одам ҳақида илмий тушунчага эга бўлишни, ахлоқ - фазилатлар ва сифатларни, фаолият - жамият маданий даражасига мос ҳаракатни ва ҳаётга тайёргилик эса мазмунли умр кечириш асосларидан хабардорлиқни ифодалайди. Ҳар бир жамият шахснинг ижтимоий фаоллигига таянади. Таълимга оид меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар, жамиятимиз талабалари ва илмий-педагогик тадқиқотларда баён қилинган назарий фикр-мулоҳазалардан келиб чиқиб, талабаларда ижтимоий фаоллик кўникмаларни шакллантириш моҳиятини шундай белгилаш мумкин: талабаларнинг ижтимоий тушунчаси, онги, фикри ва ахлоқини шакллантириш ижтимоий фаоллик асосидир. Унга кўра,

талабалар давлат таълим стандартларига мувофиқ ижтимоий ҳаёт тўғрисида талаб даражасида тушунчага эга бўлиши, онги ижтимоийлаштириш, мустакил фикрлай олиши ва жамият талабаларига мос ахлоқ эгаси бўлиши керак. Шундай ёндашув миллий ва жаҳон педагогикаси талабаларига мос келади. Бугунги олий таълим жараёнида мазкур ёндашув муайян даражада амалга оширилмоқда. Бунинг учун куйидаги ташкилий-педагогик ишлар амалга оширилиши керак:

- талабаларда ижтимоий фаоллик кўникмаларини шакллантиришнинг педагогик ва методологик асосларини ишлаб чиқиш;

- ижтимоий фаоллик кўникмаларини шакллантиришнинг мезонлари, методлари, воситалари ва технологияларини белгилаб олиш;

- шакллари ва механизмларини аниқлаб олиш ва ҳ.к.

Бундан ташқари таълим жараёнида талабаларда ижтимоий фаоллик кўникмаларини шакллантиришда куйидаги жиҳатларга ҳам эътибор беришимиз зарур:

- илмий;
- педагогик;
- амалий.

Бу масаланинг илмий аҳамияти талабаларининг ижтимоий онги, дунёқараш ва ахлоқини қутилган даражада давлат таълим стандартларига мос равишда шакллантириш билан белгиланади. Бунинг учун жамият эҳтиёжлари, замон талаблари ва ҳаётий қоидаларга асосланиш керак бўлади. Чунки бугунги кунда талабаларнинг ижтимоий онги, дунёқараш ва ахлоқига салбий таъсир кўрсатувчи ҳодисалар, маълумотлар ва мотивацион материаллар компьютер, мобил алоқа воситалари, дастурлари ва Интернет орқали кенг тарқатилмоқда. Бунинг натижасида талабаларда турли ижтимоий иллатларнинг пайдо бўлаётгани сир эмас.

Мазкур масаланинг педагогик аҳамияти шундаки, талабаларининг ижтимоий лаёқати ривожлантирилади, уларнинг қизиқиш ва интилишлари йўналтирилади. Таълим ва тарбия самарадорлиги ортида, талабаларнинг ижтимоий мулоқот ва муносабат шаклланади.

Масаланинг амалий аҳамияти талабаларнинг ижтимоий фаоллашувини тезлаштириш, уларнинг ижтимоий лаёқатларини рўёбга чиқариш ва қўллаб-қувватлаш, таълим-тарбиянинг янги имкониятларидан оқилона фойдаланишдан иборат.

Бизнинг ёндашувимизга кўра, талабаларнинг ижтимоий кўникмаларини уларнинг дастлабки босқичдаги ижтимоий билим, кўникма ва малакага эга бўлишини ташкил қилади. Ижтимоий билим - бу талабаларининг ҳаётий тушунча, ёшига мос мустакил фикр ва ёндашувларга эга бўлиши, ижтимоий кўникма уларнинг фаолият, мулоқот ва муносабат асосларини ўзлаштириш ҳамда ижтимоий малака эса ҳаёт ва фаолиятга тайёргарлигидир. Бунга эришиш учун талабаларни тегишли назарий билим, амалий малака ва методологик асослар билан қуроллантириш керак бўлади.

Маълум бўладики, талабаларда ижтимоий фаоллик кўникмаларини қутилган даражада шакллантириш учун олий педагогик